

MUODOT KONTRASTISSA

HANNU REMES

VÄITÖSENALKAJAISESITELMÄ
OULUN YLIOPISTOSSA
10. KESÄKUUTA 2009

Kontrastiivisessa kielentutkimuksessa on lähtökohtana kahden tai joskus useamman kielen rakenteiden vertaileminen kielten erojen ja samankaltaisuuksien selvittämiseksi. Maassamme harjoitetun kontrastiivisen analyysin kohteina ovat tavallisesti olleet suomen ja jonkin usein muotorakenteeltaan paljon köyhemmän indoeurooppalaisen kielen, esimerkiksi englannin, suhteet, ja huomio on kiinnitetty enimmäkseen foneettisiin, syntaktisiin ja semanttisiin seikkoihin. Morfologinen vertailu on väistämättä rajoittunut sen esittämiseen, millaisia vastineita suomen taivutusmuodoilla on toisessa kielessä.

Lähisukuisten kielten suomen ja viron vertailussa huomio kiintyy yleensä ensijassa sanastoeroihin, esimerkiksi siihen, että yhteisillä sanoilla ei ole läheskään aina sama merkitys: *piim* tarkoittaa 'maitoa', *sulane* 'renkiä' ja *raamat* 'kirjaa'. Suomi ja viro ovat tunnetusti muotorakenteeltaan rikkaita kieliä. Nominella on runsaasti sijamuotoja, suomessa myös omistusmuotoja, ja verbeistä voi aktiivissa ja passiivissa muodostaa eri tapa- ja aikaluokkien muotoja. Lisäksi niillä on monia infiniittisiä muotoja, infinitiivejä ja partisiippeja. Näin ollen on perusteltua ja kiinnostavaa kohdistaa laajemmin huomio puhtaasti kielten morfologiseen tasoon, niiden taivutusjärjestelmien suhteisiin, kuten olen väitöstutkimuksessani tehnyt.

Kielten läheisyydestä huolimatta suomalaiset voivat tuon tuostakin havaita vi-

▷

rolaisten suomesta ja vastaavasti virolaiset suomalaisten virosta taivutusmuotoja, jotka eivät ole korrekteja. Virolainen saattaa suomea puhuessaan käyttää esimerkiksi muotoja *rakkausta, tarinaita, seinuja* tai sanoo pukeutuvansa *hameen*, kun pitäisi olla *rakkautta, tarinoita, seinii* ja *hameeseen*. Verbeistä esiintyy sellaisia muotoja kuin (*se tee, kaivasivat ja (olen) tapanut* oikeiden *tekee, kaivoivat ja tavannut* asemesta. Vastaavasti suomalaiset tuottavat virossaan virheellisiä muotoja, kuten esimerkiksi *poegana, pimed* 'pimeät', *pereid* 'perheitä', *lugeb* 'lukee' ja *luvanud*, vaikka tulisi käyttää *asuja pojana, pimedad, peresid, loeb* ja *lubanud*. Kyseessä eivät tällaisissa tapauksissa ole välttämättä sattunnaiset lipsahdukset, vaan taustalla ovat usein syvemmät, kielten taivutusjärjestelmien eroista johtuvat syyt.

Tutkimuksessani onkin ollut keskeistä selvittää, miten ja missä määrin suomi ja viro poikkeavat toisistaan morfologisesti ja mistä erot johtuvat sekä miten kielissä tapahtuneet muutokset ovat vaikuttaneet niihin typologisesti. Kontrastiivisessa tutkimuksessa on yleensä ollut lähtökohtana kielten synkroninen, samanaikaisten piirteiden vertailu, mutta olen pitänyt hyödyllisenä laajentaa näkökulmaa diakronian, kielihistorian, puolelle, mistä on löytynyt selityksiä läheisten sukukielten suhteisiin. Useissa kohdin on myös käynyt ilmeiseksi, että vertailemalla suomea ja viroa toisiinsa niistä on voinut saada selville sellaisiakin seikkoja, jotka eivät olisi olleet havaittavissa vain yhteen kieleen keskittymällä.

Vertailen tutkimuksessani suomea ja viroa pääosin kielten kirjakielen mukaisen edustuksen pohjalta toisaalta aineiston yhteismitallisuuden ja toisaalta pedagogisten seikkojen vuoksi. Tarkastelun ulottaminen murteiden puolelle olisi merkinnyt tutkimuksen tavatonta laajenemista ja sovellettavuuden luonteen muuttumista. Sitä pait-

si melko usein löytyisi kirjakielten erojen vastapainoksi esimerkiksi kirjasuomen ja jonkin viro murteen ja vastaavasti kirjaviro ja jonkin suomen murteen, etenkin lounaismurteen, väliltä yhtäläisyyksiä.

Vaikka suomessa ja virossa on paljon yhteistä, niiden taivutusjärjestelmien suhteet ovat kuitenkin kompleksiset:

- 1) Osa piirteistä esiintyy molemmissa kielissä (esim. sekä suomessa että virossa käytetään sijamuotoja, persoonataivutusta ja aikamuotoja).
- 2) Osa piirteistä kuuluu vain toiseen kieleen (esim. suomessa omistusliitteet ja potentiaali, virossa terminatiivi ja epäsuora tapaluokka eli kvotatiivi).
- 3) Osa piirteistä on ainakin jossain määrin erilaisia, vaikka ne esiintyvät kummassakin kielessä (esim. komparaatio, konditionaali, kieltoilmaukset).
- 4) Osaa piirteistä käytetään tai ko. merkityksiä ilmaistaan kielissä eri tavoin (esim. komitatiivi, eräät infiniittiset muodot).

Kun tilanne on tällainen, ei suomalainen tai virolainen voi varmasti tietää, mitä hän jo äidinkieltensä perusteella osaa toisesta kielestä. Morfologiassakin vaativat, kuten sanastossa, »petolliset ystävät». Esimerkiksi viro muoto *jumalat* on yksikön partitiivi, ei monikko, *istusin* imperfekti, ei konditionaali, ja *tulevat* epäsuora tapaluokka, kvotatiivi (kaikki pers.: 'kuulu/n, -t, -u jne. tulevan'), ei indikatiivin preesensin mon. 3. persoona.

Suomen ja viro kielen taivutuksen vertailussa voidaan pitää historiallisena lähtökohtana paljolti yhdenmukaista myöhäiskantasuomalaista morfologista järjestelmää. Vain muutamat erot näyttävät kuvastavan tuon oletetun kantakielen murre-eroja. Typologisesti kantasuomi on ollut agglutinoiva kieli, eli sanoja on taivutettu lisäämällä vartaloihin tunnuksia ja päätte-

tä. Suomi on säilyttänyt viroon verrattuna selvästi konservatiivisemmin agglutinoivia ominaisuuksia, kun taas viroon on kehittynyt piirteitä, jotka ovat tyypillisiä fleksiokielille ja jollaisia tavataan esimerkiksi germaanisissa kielissä. Erityisesti monet 1200–1400-luvulla, osin myöhemminkin toteutuneet ääntenmuutokset ovat vaikuttaneet viron muotorakenteeseen. Sijamuodot ovat voineet kuluä pääteettömiksi, mistä seurauksena on ollut sijojen samankaltaistumista, ns. synkretismia. Esimerkiksi muoto *kala* voi olla yksikön nominatiivi, genetiivi tai partitiivi ja muoto ³*metsa* yksikön partitiivi tai illatiivi. Erilaiset kato- ja lyhenemisilmiöt sekä tietyin ehdoin toteutunut konsonanttien geminoituminen ovat etenkin nominien paradigmoissa johtaneet fleksiokielille ominaiseen sisäiseen taivutukseen, jossa pääteainekset puuttuvat ja sanamuodot eroavat toisistaan vain vartaloissa esiintyvien vaihtelujen avulla. Tähän ilmiöön on osin yhteydessä viroon kehittynyt erikoinen kvantiteettijärjestelmä, jossa pitkiä kestoasteita on kaksi. Kieltä kuluttaneet muutokset ovat aiheuttaneet virossa myös tarpeen uusiin, morfologisesti selkeämpiin muotoihin, innovaatioihin, joilta puuttuu suomesta, ainakin kirjakiielestä ja useimmista murteista, vastine.

Edellä kuvaamani piirteet ovat olleet omiaan eriyttämään viroa morfologisesti suomesta. Koska olen tutkimuksessani tarkastellut kielten suhteita kirjakieliä kontrastoiden, on ollut välttämätöntä ottaa huomioon myös kielten tietoinen kehittäminen ja normittaminen. Monet ratkaisut, erityisesti Virossa 1900-luvulla tehdyt, ovat olleet sentyyppisiä, että kielten välinen juopa on entisestään leventynyt. Viron kirjakielen on esimerkiksi tuotu uusia, keinotekoisia muotoja, joilta puuttuu suomesta vastine.

Tutkimukseni teoreettisena viitekehiksenä on ns. luonnollinen morfologia ja tunnusmerkkisyysteoria. Sen mukaan yleiset,

taajaan esiintyvät peruskategoriat ovat tunnusmerkittömiä, vailla tunnusta tai päätettä, kun taas enemmän kieliopillista informaatiota sisältävät kategoriat ovat tunnusmerkittäviä. Suomen ja viron kesken voi olla eroja kielihistoriallisesti yhteistenkin muotojen tunnusmerkkisyysasteessa. Kielten välillä ovat kiinnostavia muun muassa nominien monikkotyyppien sekä verbien imperfekti- ja konditionaalityyppien suhteet. Esimerkiksi suomen kahta monikkotyyppiä, *t-* ja *i-*monikkoa, jotka ovat pääosin toisensa poissulkevia, vastaa virossa kolme tyyppiä, *de-* ja *i-*monikko sekä ns. vartalomonikko, jossa muodoista puuttuu erotettavissa oleva tunnus ja jossa eroa yksikköön ilmaistaan vokaalivaihteluin. Suomelle nominatiivia ja osin genetiiviä lukuun ottamatta vieras *de-*monikko on virossa tavallisin, kaikista sanoista muodostettavissa oleva ja siten vähiten tunnusmerkkinen tyyppi. *i-*monikko on jo tunnusmerkkisempi, koska se ei ole läheskään kaikissa paradigmoissa mahdollinen toisin kuin suomessa vastaava monikko. Viron kannalta on tunnusmerkkisin vartalomonikko, joka kuuluu vain osaan paradigmoja ja on monilla sanoilla tavallinen tai mahdollinen ainoastaan partitiivissa. Kuitenkin usein vartalomonikkotapaukset vastaavat äänteellisesti juuri suomen tavallisia *i-*monikon muotoja.

Nominien ja verbien paradigmat koostuvat sanamuodoista, joihin kuuluvat vartalo ja suffiksiainekset eli tunnukset ja päätteet. Ne yhdessä vaikuttavat olennaisesti taivutustyyppin määräytymiseen. Vartaloon liittyessään suffiksit voivat aiheuttaa äännevaihteluja, esimerkiksi *kala* : *kaloissa* (ei **kalaissa*). Virossa suffiksien aiemmasta esiintymisestä voi olla jälkenä vain vartalon äännevaihtelu, kuten inessiiveissä *kalas* : *kalus*. Koska suomella ja virolla on taustansa vuoksi koko joukko yhteisiä tai samantapaisia piirteitä, voivat kielitajussa vaikuttavat assosiatiiviset yhteydet herkästi

ylittää kielirajan, mikä vaikuttaa toisen kielen oppimiseen ja käyttämiseen.

Kielten välillä paradigmojen suhteet ovat usein sellaiset, että osa taivutusmuodoista vastaa äänteellisesti toisen kielen muotoja, mutta osalla ei olekaan ikään kuin odotuksenmukaista vastinetta. Esimerkiksi suomen taivutussuhdetta *perhe* : *perheessä* vastaa virossa *pere* : *peres* normaalien äänne-erojen perusteella, mutta *perheitä* ei olekaan **pereid*, vaan *peresid*, vaikka *huoneita*-muotoamme vastaa *hooneid* 'rakennuksia', eikä *perheissä* ole **pereis* vaan *peredes*. Suomen *luvata*-verbin muotojen *lupa*an ja *lupasin* virolaisista vastineista *luban* ja *lubasin* ei puolestaan ilmene, että sana on vaihtanut taivutustyyppiä, koska virossa ensi tavun lyhyen vokaalin jäljessä ei ns. käänteinen, vahveneva astevaihtelu ole mahdollinen. Siksi muodot *lubada*, *lubage* ja *lubanud* eroavat selvästi suomalaisista heikkoasteisista asuista *luvata*, *luvatkaa* ja *luvannut*.

Olen tutkimuksessani käsitellyt lähemmin muutamien suomen ja viiron paradigma-tyyppien suhteita. Joskus on voinut todeta, että kahta suomen taivutustyyppiä vastaa virossa yksi, mikä johtuu osin äänteellisesti samanlaisten muotojen vuorovaikutuksesta ja osin analogisesta äännevaihtelujen yksinkertaistumisesta. Suomessa *Us*-loppuiset ominaisuudennimet, kuten *rikkkaus* : *rikkau-den* : *rikkautta* : *rikkauksia*, ja *Us*-johtimiset teonnimet, esimerkiksi *vastaus* : *vastauksen* : *vastausta* : *vastauksia*, kuuluvat eri paradigmoihin, yhteinen niillä on vain monikkotyyppi. Virossa johdostyypit ovat yhdistyneet: taivutetaan yhdenmukaisesti *rikkus* : *rikkuse* : *rikkust* ja *vastus* : *vastuse* : *vastust*. Taivutuseroja viiron *us*-nomineilla on vain monikossa, mutta niihin ei vaikuta johto-opillinen tausta vaan sanavartalon rakenne.

Enemmän on esimerkkejä paradigmojen jakautumisesta, siitä kuinka yhtä suo-

men taivutustyyppiä vastaa virossa kaksi tai useampia tyyppejä. Kiinnostavan tapauksen muodostavat *e^s*-nominatit, jotka taipuvat suomessa aina samoin: *huone* : *huoneen* : *huonetta* : *huoneita*, *kone* : *koneen* : *konetta* : *koneita*. Jos sanassa on astevaihtelu, se on käänteinen, nominatiivi on heikossa, genetiivi vahvassa asteessa, esimerkiksi *murre* : *murteen* : *murretta*, *sade* : *sateen* : *sadetta*. Virossa tällaisten sanojen vastineet sijoittuvat viiteen eri paradigmatyyppiin:

1) *murre* : *murde* : *murret* : *murdeid*,
²hoone : *³hoone* : *²hoonet* : *³hooneid*

Tyyppissä on käänteinen astevaihtelu, ja sana voi kuulua siihen vain, jos sillä on vahvassa asteessa 3. kvantiteetti ja heikossa 2. tai 1. kvantiteetti.

2) *side* : *side* : *sidet* : *sidesid*, *pere* : *pere*
: *peret* : *peresid*

Tyyppissä on ensi tavu lyhyt; käänteinen astevaihtelu ja toisen tavun diftongi monikossa eivät tule kyseeseen.

3) *kude* : *koe* : *kude* : *kudesid*, *tõde* : *tõde*
: *tõde* : *tõdesid*

Sekundaari taivutustyyppi, jolta puuttuu suomesta vastine. Nominatiivi on 1. kvantiteetissa, ja paradigmassa on suora astevaihtelu kuten tapauksissa *rida* : *rea*, *mägi* : *mäe*.

4) *säde* : *sädeme* : *sädet* : *sädemeid*,
kube : *kubeme* : *kubet* : *kubemeid*

Suuri osa viiron lyhyen ensitavun sisältävistä *e*-sanoista on siirtynyt *me*-johdostyyppiin (*ase* : *aseme*), jossa ei ole astevaihtelua.

5) *³ahne* : *³ahne* : *³ahnet* : *³ahneid*, *³terve*
: *³terve* : *³tervet* : *³terveid*

Pitkän ensitavun sisältävillä *e*-adjektiiveilla on valinnaisena mahdollisuutena astevaihtelullisen 1. tyyppin sijasta taipuminen *kõrge*, *haige* -tyypin mukaan (johon alkuaan kuuluvat 3. kvantiteettiasteen **eδA*-adjektiivit).

Suomen ja viiron taivutusmorfologisten suhteiden kartoittaminen ja kielen välille kehittyneiden erojen sekä niiden syiden

selvittäminen on osoittanut, että läheisten sukukielten morfologisissa järjestelmissä on voitu samantapaisista lähtökohdista päätyä ajan mittaan varsin erilaisiin ratkaisuihin, mikä on myös merkinnyt kielten typologista eriytymistä: konservatiivisempi suomi on säilyttänyt hyvin agglutinatiiviset piirteet, mutta viroon on kehittynyt, eri-

tyisesti nominien taivutukseen, runsaasti fleksiokielten ominaisuuksia. Kiinnostavaa on, että nykyviron taivutusmorfologiassa paikoin esiintyvät pyrkimykset morfologisesti selkeämmin jäsenyviin muotoihin eli paluusta agglutinaatioon eivät kuitenkaan osoita paluuta vanhaan, suomea lähellä olevaan edustukseen. ■

HANNU REMES *Muodot kontrastissa. Suomen ja viron vertailevaa taivutusmorfologiaa.* Acta Universitatis Ouluensis. Series B, Humaniora 90. Oulu: Oulun yliopisto, 2009.

Yhteystiedot:

Joensuun yliopisto

PL III

80101 Joensuu

Sähköposti: *etunimi.sukunimi@joensuu.fi*